

L'EXCLUSIÓ SOCIAL, ALGUNES REFLEXIONS CONCEPTUALS

RICARD GOMÀ i JOAN SUBIRATS. Departament de Ciència Política i de Dret Públic. Universitat Autònoma de Barcelona

I. La societat postindustrial i les noves bases de les desigualtats

Assistim a un canvi d'època. Les principals coordenades socioeconòmiques i culturals que van fonamentar durant més de mig segle la societat industrial s'estan transformant de forma profunda i accelerada. La classe social, la indústria fordista, la família tradicional i l'estat nació són ja categories *zombies*. Existeixen, sí, però s'esvaeixen; no estructuren l'ordre social emergent, la seva força sembla esgotar-se amb la desvertebració del vell món del segle xx. En efecte, la producció massiva i estandarditzada és substituïda per models molt més flexibles, l'esquema patriarcal obre pas a la diversitat de formes familiars i a noves relacions de gènere, l'Estat se sotmet a pressions intenses i simultànies de globalització i descentralització, la crisi de la representació política tradicional obre la porta tant al neopopulisme de tall autoritari com a tot un ventall d'assaigs d'innovació democràtica, d'alta intensitat participativa. Tot això, en definitiva, ens trasllada a una nova lògica cultural, diferent de la imperant en la societat industrial madura. La primera modernitat, la dels grans agregats socials, les grans cosmovisions i la confiança en el progrés material i la racionalitat, declina amb el segle xx, el seu segle. Les societats avançades entren de ple en

una segona modernitat o modernitat reflexiva, amb lògiques culturals molt més pluralistes i subjectivitzades, sense grans narratives, sense grans ancoratges col·lectius de cohesió, i amb la consciència cada vegada més estesa dels riscos ecològics socialment produïts. Aquest és, molt en síntesi, el context en el qual opera la idea complexa i emergent d'exclusió social.

Repassem breument les dimensions del canvi social i els seus impactes sobre les bases de les desigualtats i sobre la redefinició de l'espai públic i de govern. Això ens permetrà abordar amb més sentit la discussió conceptual de l'exclusió social, com a eix estructurador d'una nova agenda de polítiques locals de benestar.

Els canvis socioeconòmics

L'impacte dels grans canvis tecnològics ha modificat totalment els paràmetres de l'industrialisme. S'han superat les estructures fordistes, aquelles en què grans concentracions de treballadors i treballadores eren capaços de produir quantitats ingents de productes de consum massiu a preus assequibles, sobre la base d'una organització del treball taylorista i a costa d'una notable homogeneïtat en la gamma de béns produïts. Conceptes com flexibilització, adaptabilitat o mobilitat han substituït especialització, estabilitat i continuïtat. La globalització econòmica, construïda sobre la base de la revolució en el sistema d'informació, ha implicat un canvi extraordinari d'escales: les distàncies físiques compten menys i l'aprofitament dels costos diferencials en l'àmbit planetari ha

desarticulat empreses i plantes de producció. La societat del coneixement busca el valor diferencial, la font del benefici i de la productivitat, en el capital intel·lectual davant de les lògiques anteriors centrades en el capital físic i humà.

Més enllà fins i tot, es posa en joc la mateixa idea del treball com a element estructurant de la vida i del conjunt de relacions, insercions i drets socials. Un qüestionament que cobra tota la seva rellevància si continuem considerant només treball un conjunt de tasques, inserides en la relació salarial, que es van precaritzant, perdent qualitat i sentit com a projecte vital. Mentrestant, en canvi, s'activen de forma progressiva espais d'acció i dedicació personal socialment útils, que continuem considerant no-treball. Podem continuar mantenint una concepció del treball vinculada estretament a tasques productives i reconegudes en el salari? O bé hem de reformular a fons el concepte de treball, per incloure-hi els àmbits social i domesticofamiliar, i en conseqüència plantejar l'oportunitat de la renda bàsica, com a dret a l'existència més enllà dels mecanismes salarials clàssics?

Els canvis socioculturals

Juntament amb la dimensió econòmica i laboral, els temps i els espais dibuixen les coordenades de la vida quotidiana. Més enllà del predomini que imposa la jornada productiva, la distribució dels temps està arrelada en les relacions de gènere i família. Les pautes de configuració i ús dels espais físics, per la seva banda, vénen marcades pels models urbans predominants.

Aquestes reflexions s'extreuen d'un treball més ampli: Gomà, R.; Subirats J.: "Estado de bienestar y exclusión social. Hacia una nueva agenda de políticas de inclusión", a Garde (ed.): *Políticas sociales y estado de bienestar en España*. Madrid: Fundación Hogar del Empleado, 2003.

Dossier

Els àmbits de convivència primària s'han modificat de forma substancial. En l'esquema clàssic industrial-patriarcal, s'estableix un ordre material i simbòlic que divideix la societat en dos àmbits: l'àmbit públic (l'espai productiu i de representació política), assignat als homes, i l'àmbit privat (l'espai familiar i de cura), assignat en exclusiva a les dones. A més de segregar, el model patriarcal jerarquitzava: situa l'àmbit públic-productiu per damunt del privat-familiar, espai de poca visibilitat, desvalorat i no generador de drets de ciutadania. L'escenari és avui diferent. Es diversifica l'estructura de les llars i els models de família. L'accés de les dones al món laboral augmenta sense parar, malgrat les discriminacions que es mantenen. Els rols al si de la llar, en canvi, a penes s'han modificat. Creixen les tensions per la doble jornada laboral de les dones, s'incrementen les ruptures i creixen els nuclis monoparentals de dones amb criatures. Al costat dels avanços en la llibertat i l'autonomia de les dones, les contradiccions del nou escenari generen noves inestabilitats socials, nous filons d'exclusió, en els quals la variable gènere resulta determinant. Les noves lògiques espacials marquen un segon eix potent de redefinició sociocultural. L'urbanisme predominant tendeix cap a models extensius, amb espais especialitzats des del punt de vista funcional, de baixa intensitat relacional i generadors de pautes de mobilitat obligada que tendeixen a satisfer-se amb l'ús intensiu del cotxe. Juntament amb aquestes pautes, es donen també processos de reconstrucció comunitària, de reapropiació material

i simbòlica de l'espai urbà i de regeneració de barris, amb respecte al capital de memòria històrica que contenen.

En síntesi, tant les pautes socioeconòmiques de vinculació de les persones a l'àmbit laboral i productiu, com les pautes socioculturals de distribució de rols de gènere, i d'organització dels temps i els espais de la quotidianitat, s'han alterat en profunditat. ¿Com ha impactat tot això en l'estructura de les desigualtats i de l'espai d'articulació política? Podem considerar tres vectors d'impacte predominants. El vector de la complexitat, la transició d'una societat de classes a una societat encreuada per múltiples eixos de desigualtat (de gènere, etnicoculturals, digitals, familiars, relacionals, d'edat...) sense connexió directa amb l'àmbit productiu i laboral. En segon lloc, el vector de la subjectivització, la transició d'una societat estructurada, certa i previsible, conformada per grans agregats socials amb interessos i valors estandaritzats, a una societat de riscos i incerteses que s'han d'afrontar des d'una individualitat amb pocs vincles en estructures col·lectives, una societat de naturalesa líquida, com afirma Bauman. En tercer lloc, el vector de l'exclusió, la transició d'una societat on predominaven relacions de desigualtat i subordinació vertical a una societat on tendeix a predominar una nova lògica de polarització en termes de dins/fora, que implica, per al nou conjunt de col·lectius exclosos, la ruptura de certs paràmetres bàsics d'integració social.

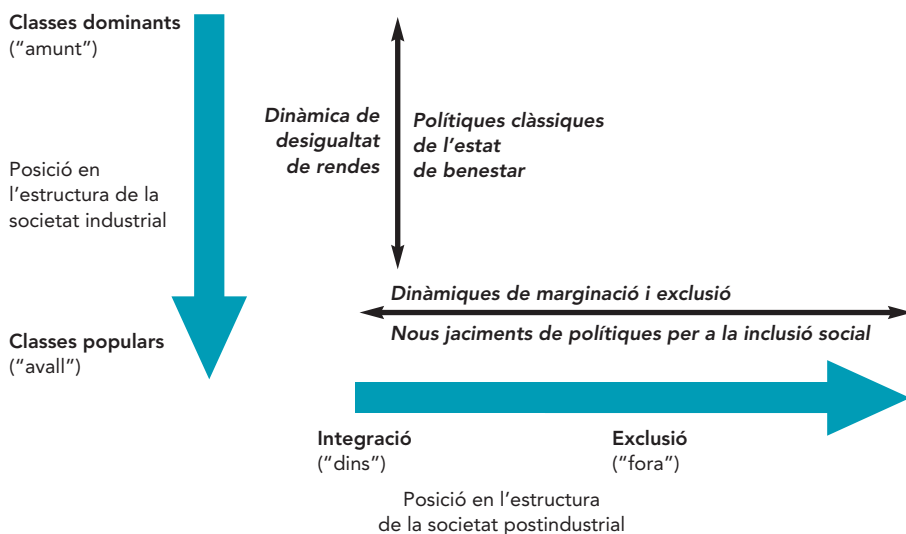
La complexitat pressiona cap a la redefinició conceptual i operativa de les polítiques socials. Els criteris d'integralitat en

la formulació de les polítiques, i de transversalitat com a lògica d'implementació, van guanyant terreny davant de concepcions sectorials i esquemes de gestió burocràtics i segmentats. La subjectivització pressiona cap a la redefinició dels aspectes relacionals de les polítiques de benestar. L'afebliment dels vells ancoratges estructurals resulta aquí ambivalent. Pot generar, d'una banda, tendències cap a la despol·lització i la privatització de les injustícies. Però pot produir, també, l'oportunitat de reconstruir polítiques socials més participatives: des d'una ètica col·lectiva més reflexiva, horitzontal i democràtica, des d'una nova xarxa de compromisos personals d'implicació en un espai públic més deliberatiu i comunitari.

Finalment, l'exclusió pressiona cap a la redefinició de la dimensió substantiva de les polítiques. Les velles polítiques de redistribució de recursos materials entre classes i grups socials integrats a la societat industrial s'han de completar amb una nova agenda de polítiques d'inclusió orientades a debilitar els factors generadors de dinàmiques de marginació social i a promoure la inserció, en múltiples dimensions, dels col·lectius exclosos (figura 1).

El nou context, la lògica emergent de la modernitat reflexiva, situa, doncs, les polítiques locals de l'estat de benestar sota una triple pressió de canvi: la transició cap a polítiques transversals capaces d'integrar la complexitat, cap a polítiques participatives capaces d'assumir els processos de subjectivització en marxa, i cap a polítiques d'inclusió capaces de promoure noves lògiques de cohesió i redistribució, davant de

Figura 1.
Lògiques de desigualtat velles i noves. Nous jaciments de polítiques

Font: elaboració pròpia.

les fractures de nou tipus de la societat postindustrial. L'agenda de la inclusió esdevé així una peça clau de l'estat de benestar del segle XXI. I, per descomptat, la peça fonamental de la seva dimensió local.

2. L'exclusió social: alguns perfils conceptuals

L'existència de sectors socialment exclosos en el marc de les noves societats postindustrials és una realitat àmpliament assumida. En canvi, els nivells concrets de coneixement sobre aquesta realitat estan encara avui clarament per sota del que és desitjable. Com acostuma a passar en temps de canvis accelerats, la dispersió de conceptes i discursos no sempre troba suports sòlids en el camp de la reflexió i del desenvolupament d'instruments de conei-

xement empíric. El nostre objectiu és ara reflexionar entorn dels components clau que conflueixen en el concepte d'exclusió.

L'exclusió com a fenomen estructural

L'exclusió social, com a realitat de fet, no és quelcom bàsicament nou. Es pot inscriure en la trajectòria històrica de les desigualtats socials, amb antecedents clars —en el marc històric de les societats contemporànies— en forma de necessitats col·lectives intenses, en altres moments i llocs, des de l'inici dels processos d'industrialització i urbanització massiva, durant els segles XIX i XX. Ara bé, l'exclusió social expressa la nova configuració de les desigualtats en el context actual de transició cap a la societat del coneixement. La qüestió social es transforma i adquireix una nova

naturalesa en les emergents societats tecnològiques avançades. L'exclusió social és, en bona part, el reflex d'aquesta naturalesa. Què hi ha, aleshores, de nou? Molt en síntesi, la vella societat industrial en la seva fase madura presenta polaritzacions unidimensionals, lineals, generades per la lògica de classe, que no arriben a trencar els paràmetres bàsics de la integració social. L'exclusió, en un context de creixent heterogeneïtat, no implica només la reproducció més o menys ampliada de les desigualtats verticals del model industrial. Va més enllà, l'exclusió implica fractures en el teixit social, la ruptura de certes coordenades bàsiques d'integració. I, en conseqüència, l'aparició d'una nova escissió social en termes de dins/fora. Generadora, per tant, d'un nou sociograma de col·lectius exclosos.

L'exclusió com a fenomen relatiu i inscrit en actes i decisions d'agents

El fet de dotar la idea d'exclusió d'una clara dimensió estructural s'ha d'articular amb la seva naturalesa relativa i emmarcada en una xarxa d'agents que adopten decisions de les quals poden derivar processos d'exclusió. Dit d'una altra manera, estructura i agència es combinen en les arrels de l'exclusió, de forma específica en llocs i temps concrets. Caldria parlar més aviat d'exclusions en plural que d'exclusió en singular. Cada societat, fins i tot cada espai local, presenta els seus propis llindars d'exclusió i inclusió. A més, l'abast i els perfils sociològics de l'exclusió tindran a veure amb pautes d'actitud i deci-

sions, per exemple, entorn de discriminar en l'accés a l'habitatge, negar l'accés al crèdit, permetre l'explotació d'un treball infraassalariat, estigmatitzar una addicció, precaritzar una relació afectiva, no acompanyar una soledat, o no acollir en la comunitat una persona o un col·lectiu acabat d'arribar...

L'exclusió com a fenomen dinàmic

L'exclusió és molt més un procés —o un conjunt de processos— que una situació estable, i aquests processos presenten una geometria variable; és a dir, no afecten només grups predeterminats concrets, més aviat al contrari, afecten de forma canviant persones i col·lectius, a partir de les modificacions que pugui sofrir la funció de vulnerabilitat d'aquests a dinàmiques de marginació. La distribució de riscos socials —en un context marcat per l'erosió progressiva dels ancoratges de seguretat de la modernitat industrial— esdevé molt més complexa i generalitzada. El risc de ruptura familiar en un context de canvi en les relacions de gènere, el risc de desqualificació en un marc de canvi tecnològic accelerat, el risc de precarietat i infrasalarització en un context de canvi en la naturalesa del vincle laboral... tot això i molts altres exemples poden traslladar cap a zones de vulnerabilitat a l'exclusió persones i col·lectius variables, en moments molt diversos del seu cicle de vida. Les fronteres de l'exclusió són mòbils i fluïdes; els índexs de risc presenten extensions socials i intensitats personals altament canviant.

L'exclusió com a fenomen multifactorial i multidimensional

L'exclusió social no s'explica d'acord amb una sola causa. Ni tampoc els seus desavantatges vénen sols: es presenta en canvi com un fenomen polièdric, format per l'articulació d'un cúmul de circumstàncies desfavorables, sovint fortament interrelacionades. En l'apartat següent considerarem els diversos factors que nien a les arrels de l'exclusió. Cal destacar ara el seu caràcter complex, format per múltiples vessants. L'exclusió difícilment admet definicions segmentades. Una senzilla explotació de les estadístiques ens mostra les altíssimes correlacions entre, per exemple, fracàs escolar, precarietat laboral, desprotecció social, monoparentalitat i gènere. O bé entre barris que han esdevingut guetos, infrahabitatge, segregació ètnica, pobresa i sobreincidència de malalties. Tot això porta cap a la impossibilitat d'un tractament unidimensional i sectorial de l'exclusió social. La marginació, com a temàtica d'agenda pública, requereix abordatges integrals en la seva definició, i horitzontals o transversals en els seus processos de gestió.

L'exclusió com a fenomen polititzable

L'exclusió social no està inscrita de forma fatalista en el destí de cap societat. Com no ho està cap mena de desigualtat o marginació. Al contrari, l'exclusió és susceptible de ser abordada des dels valors, des de l'acció col·lectiva, des de la pràctica ins-

titucional i des de les polítiques públiques. Encara més, a cada societat concreta, les mediacions polítiques i col·lectives sobre l'exclusió esdevenen un dels seus factors explicatius clau. Per què creiem que és important incidir en tot això? En altres moments històrics, per exemple en les etapes centrals de la societat industrial, el col·lectiu sotmès a relacions de desigualtat i subordinació havia adquirit subjectivitat pròpia i, per tant, capacitat d'autoorganització social i política. S'havia convertit en agent portador d'un model alternatiu, amb potencial de superació de les relacions de desigualtat vigents. Això no passa amb l'exclusió. Els col·lectius marginats no conformen cap subjecte homogeni i articulat de canvi històric, visible, i amb capacitat de superació de l'exclusió. D'aquí que sigui molt més complicat generar processos de mobilització i definir una praxi superadora de l'exclusió. D'aquí també que sovint es qüestioni la possibilitat de mediacions polítiques emancipatòries sobre l'exclusió, i s'imposi amb facilitat, en canvi, una certa perspectiva cultural que porta a considerar l'exclusió com una cosa inherent a les societats avançades del segle XXI.

En síntesi, els cinc perfils conceptuals traçats als paràgrafs precedents ens configuren una noció de l'exclusió social com a fenomen inserit en el marc de les transformacions cap a societats postindustrials, relacional, canviant, complex i susceptible de mediacions polítiques col·lectives, com a concepte que engloba la pobresa —és a dir, la insuficiència de renda— però va més enllà, en la mesura que es defineix també per la impossibilitat o dificultat intensa

d'accedir tant als mecanismes culturals de desenvolupament personal i inserció social, com als sistemes preestablerts de protecció i solidaritat col·lectiva.

L'exclusió, així conceptualitzada, per tant ve a situar-se a la confluència de dos eixos: *a)* l'eix tradicional, configurat per l'existència de desigualtats més o menys accentuades en la distribució de recursos materials; *b)* l'eix emergent, configurat per l'existència de fractures més o menys profundes als vincles d'integració comunitària. L'articulació d'importants desigualtats materials amb intenses fractures relacionals defineix el camp de l'exclusió social. La resta d'interseccions donen loc a conceptes diferents (taula 1). La pobresa expressa històricament pautes d'asimetria en la distribució de recursos econòmics, però no necessàriament línies de ruptura en l'ordre social. La segmentació, en canvi, reflecteix fragmentacions horitzontals en el teixit social, tot i que aquestes es puguin donar en un marc de més igualtat material. Finalment, la cohesió defineix el camp conceptual d'una societat inclusiva: sense jerarquies en l'eix dels recursos i sense fractures en l'eix de les relacions.

3. L'exclusió social: àmbits, factors i circumstàncies intensificadores

Després d'haver ubicat l'exclusió en el seu context macrosociològic i haver traçat els seus contorns conceptuals, esdevé necessari aportar finalment algunes reflexions entorn dels àmbits on es poden desencadenar processos d'exclusió, els factors principals que operen a cada àmbit i

les circumstàncies estructurals que tenen papers d'intensificació d'aquests factors. Proposem per a això l'elaboració d'una determinada matriu d'exclusions (taula 2).

Per posar només alguns exemples. La precarietat laboral, l'analfabetisme digital, una discapacitat psíquica, l'infrahabitatge, la desestructuració familiar, la insuficièn-

cia de la protecció social, o el pas per la presó (factors) poden operar com a potents fonts de generació d'exclusió. Aquestes fonts incidiran amb més força en grups d'alta vulnerabilitat estructural: dones, persones joves, gent gran, persones immigrants o classes de rendes baixes (circumstàncies intensificadores). Però ¿fins a quin punt

Taula 1.
Desigualtats i fractures: els eixos de l'exclusió social

		Desigualtats en la distribució de recursos materials	
		Elevades	Baixes
Fractures en els vincles d'integració comunitària	Fortes	Exclusió	Segmentació
	Febles	Pobresa	Cohesió

Font: elaboració pròpia.

Taula 2.
Àmbits, factors i circumstàncies estructurals generadores d'exclusió

	Àmbits on es poden desencadenar processos d'exclusió i factors principals d'exclusió que operen		
	Exclusió econòmica	Exclusió laboral	Exclusió formativa
CIE	<ul style="list-style-type: none"> • Pobresa absoluta o relativa • Greus dificultats financeres • Dependència cronificada de prestacions assistencials 	<ul style="list-style-type: none"> • Desocupació • Precarietat ocupacional 	<ul style="list-style-type: none"> • No escolarització • Fracàs escolar i abandonament • Analfabetisme o capital formatiu molt baix • Analfabetisme digital
Sexe			
Edat			Col·lectius de població altament
Ètnia (origen)			
Classe social			

CIE: circumstàncies intensificadores de l'exclusió social.
Font: elaboració pròpia.

aquesta matriu es fonamenta en l'anàlisi del context macrosociològic en el qual estem intentant ubicar l'exclusió social? O, dit d'una altra manera, ¿per què aquests i no altres àmbits, factors i circumstàncies intensificadores? Creiem que hi ha un mínim de tres processos, en la transició cap a la segona modernitat, que poden explicar prou l'estructura de la matriu proposada, és a dir, que operen com a determinants clau de la magnitud i la distribució de l'exclusió en les societats postindustrials.

La fragmentació tridimensional de la societat

Cal destacar, en primer lloc, la transició cap a una estructura social molt més complexa i fragmentada, caracteritzada

almenys en tres plans: *a)* la diversificació ètnicocultural derivada d'emigracions dels països empobrits, generadora —a falta de polítiques potents de ciutadania multicultural— d'un escenari de precarització múltiple (legal, relacional familiar, laboral i urbana) d'un bon nombre de col·lectius immigrants; *b)* l'alteració de la piràmide d'edats, amb increment de les taxes de dependència demogràfica, sovint lligades a estats de dependència física; i *c)* la pluralitat de formes de convivència familiar amb increment de la monoparentalitat en capes populars. L'erosió del model patriarcal, juntament amb la debilitat de les polítiques d'educació infantil i d'atenció a la vellesa, i amb les encara grans dificultats d'articulació entre família i ocupació de qualitat, afavoreixen noves dinàmiques de

risc social en amplis col·lectius de dones (Österle, 2001; Lewis, 1998).

L'impacte sobre l'ocupació de l'economia postindustrial

Cal considerar, en segon lloc, l'impacte que sobre el mercat de treball, l'ocupació i les relacions laborals desencadena la transició cap al model d'economia informacional amb esquemes de producció postfordistes. Per descomptat, els impactes són múltiples i en moltes direccions. Per a sectors rellevants de la societat, el canvi econòmic pot haver generat un ventall de noves oportunitats impensables en períodes anteriors. Però no podem obviar que tot canvi econòmic, inscrit en la lògica del capitalisme, genera perdedors històrics. En aquest cas, col·lectius perdedors empesos cap a processos d'exclusió, que es posen de manifest en noves realitats connectades a l'esfera laboral: desocupació juvenil de nou tipus, estructural i de persones adultes de llarga durada; treballs de baixa qualitat sense vessant formatiu, i ocupacions de salari molt baix i sense cobertura per conveni col·lectiu (Cosidine, 2001). Tot això ens remet i es pot sintetitzar en dos fenòmens.

a) Les trajectòries lineals i ràpides de la gent jove cap a l'ocupació industrial assalariada són avui residuals. Han obert pas a un ventall d'itineraris molt complexos i dilatats en el temps. Els itineraris d'inserció recorreguts per joves amb intenses carències formatives i ressorts d'aprenentatge febles, que donen accés estricta a ocupacions eventuales, precàries i no generadores de cap tipus de vincle grupal o

a cada àmbit				
	Exclusió sociosanitària	Exclusió urbana i territorial	Exclusió relacional	Exclusió política / de ciutadania
	<ul style="list-style-type: none"> • Discapacitats i dependències • Addiccions • Malalties generadores d'exclusió • Espai rural desequipat 	<ul style="list-style-type: none"> • Sense sostre • Marginació en l'accés a l'habitatge • Infrahabitatge • Espai urbà degradat • Espai rural desequipat 	<ul style="list-style-type: none"> • Desestructuració i precarietat familiar • Monoparentalitat • Violència domèstica • Escassetat de xarxes socials de proximitat 	<ul style="list-style-type: none"> • No accés o insuficiència de la protecció social • No accés o restricció de la ciutadania • Procés penal generador d'exclusió
vulnerables a processos d'exclusió social				

comunitari, construeixen unes condicions propícies per a un nou espai d'exclusió social juvenil.

b) La irreversible flexibilitat dels processos productius en l'economia informacional ha servit d'argument en algunes societats, entre elles l'espanyola, per a impulsar processos paral·lels de destrucció d'ocupació i de desregulació laboral, amb erosió de drets laborals i afebliment dels esquemes de protecció social tradicionalment lligats amb el mercat de treball. Això ha generat nous espais socials d'exclusió, que afecten no solament la població més jove, sinó també i sobretot col·lectius adults amb responsabilitats familiars.

El dèficit d'inclusivitat de l'estat de benestar

Finalment, es pot sostenir que el dèficit d'inclusivitat de l'estat de benestar opera com un últim factor clau, i ho fa en un mínim de tres plans. S'han anat consolidant, d'una banda, fractures socials a partir del disseny poc inclusiu de les principals polítiques clàssiques de benestar: per exemple, l'exclusió de la seguretat social de grups amb prou vinculació al mecanisme contributiu, o l'exclusió de sectors vulnerables al fracàs escolar en l'ensenyament públic de masses. S'ha anat incrementant, d'altra banda, el caràcter segregador de certs mercats de benestar amb una presència pública molt feble: per exemple, els mercats del sòl i immobiliari, fet que provoca l'exclusió de l'accés a l'habitatge d'amplis col·lectius socials, i pautes de fractura social en el territori (Harrison i Davis, 2001). Final-

ment, els serveis socials han operat majoritàriament des de concepcions selectives, reactives i merament assistencials o paliatives. Això ha provocat enormes dèficits de cobertura de necessitats, només resoltes en el mercat per a les classes de rendes altes, o en un àmbit familiar patriarcal i que sobrecarrega—amb enormes impactes per a les dones— la resta de la societat.

Per descomptat, la fragmentació de la societat, l'impacte sobre l'esfera laboral de l'economia postindustrial i els dèficits d'inclusivitat de les polítiques clàssiques de benestar no operen de manera aïllada entre si. S'interrelacionen i sovint es potencien mútuament. De fet, les dinàmiques d'exclusió social es desenvolupen a l'escalf d'aquestes interrelacions. Certs col·lectius immigrants, per exemple, no només ocupen les posicions més marginals en la divisió ètnica del treball, pateixen també obstacles d'accés als sistemes de protecció social, i són molt vulnerables a la discriminació en el mercat de l'habitatge. Sectors de població dependent, d'edat avançada, fàcilment queden exclosos d'uns serveis socials amb taxes molt baixes de cobertura. O bé comunitats que habiten barris

perifèrics segregats pateixen amb més intensitat la desocupació de llarga durada o la inserció laboral en precari. En definitiva, es plasma en la realitat el caràcter multifactorial i multidimensional de l'exclusió.

4. Cap a una nova agenda de polítiques locals d'inclusió

El canvi qualitatiu que suposa l'adopció de l'exclusió social com a referent conceptual ha de tenir el seu correlat en el camp de les polítiques públiques, de l'agenda social del govern local. Sobre la base de tot el que s'ha tractat fins aquí, es fa possible proposar una agenda integrada per a l'acció pública local per la inclusió social (taula 3). Es tracta, en definitiva, de construir una agenda que abordi l'exclusió social des de totes les dimensions implicades. Les cinc primeres polítiques sorgeixen a partir dels àmbits d'exclusió, les tres últimes sorgeixen a partir de les circumstàncies transversals intensificadores de riscos, tal com s'han establert en l'apartat anterior.

L'objectiu estratègic de l'agenda hauria de ser avançar cap a una ciutat inclu-

Taula 3.
Agenda de polítiques locals d'inclusió social

- Polítiques de rendes bàsiques de ciutadania
- Polítiques contra l'exclusió laboral i per la qualitat de l'ocupació
- Polítiques educatives i de cohesió digital
- Polítiques d'universalització de serveis personals de proximitat
- Polítiques d'habitatge social i regeneració integral de barris
- Polítiques per la igualtat i contra la violència de gènere
- Polítiques integrals de cicle de vida: infància, adolescència i gent gran vulnerable
- Polítiques d'acollida i ciutadania multicultural

* Font: elaboració pròpia.

siva, on s'afebleixin al màxim els factors i els processos d'exclusió social. Què podem entendre per una ciutat inclusiva? Dit molt en síntesi, la inclusivitat com a horitzó planteja una societat on les persones, totes elles ciutadanes i ciutadans de ple dret, puguin accedir a aquells mecanismes de desenvolupament humà i inserció en xarxes socials que els permetin desenvolupar els seus projectes vitals en condicions de màxima llibertat i igualtat, en absència de relacions socials de dominació, en un marc generador d'autonomia i de reconeixement de la diversitat. Cada política integrant de l'agenda per la inclusió hauria d'incorporar un nucli d'objectius bàsics, que pot venir conformat per la superació dels factors d'exclusió explicitats a la matriu (taula 2). A més, totes les polítiques haurien d'atendre a certs criteris instrumentals d'acció, criteris que les allunyessin dels estils d'intervenció propis de l'estat de benestar industrial, i les redefinís d'acord amb les noves lògiques culturals de la modernitat reflexiva.

En definitiva, l'agenda de polítiques locals per la inclusió no solament pot venir determinada pel fet que una pràctica respongui a un objectiu estratègic (per exemple, dotar d'autonomia les persones en situació de dependència) en un àmbit prioritari (el socio sanitari, en l'exemple anterior). Tam-

bé ha de venir marcada pel fet que aquesta pràctica respongui als criteris d'estil, als valors i a les formes apropiades d'abordatge de les dinàmiques i situacions d'exclusió. En aquest sentit, plantejem cinc criteris, entesos com els paràmetres instrumentals o metodològics que haurien d'incorporar les accions i les pràctiques per la inclusió social.

— *Pràctiques estratègiques*. Si l'exclusió té un caràcter estructural, les accions públiques, des de lògiques polítiques pròpies i explícites, han de tendir també a ser estratègiques, és a dir, han de prioritzar els elements que permetin debilitar els factors que generen precarietat i marginació.

— *Pràctiques de prevenció i inserció, des d'una òptica comunitària*. Si l'exclusió mostra una geometria social molt variable, amb entrades múltiples i sobtades, les accions de resposta han de tendir cap a processos de promoció, prevenció i inserció, enfortint i restablint vincles i xarxes laborals, socials, comunitàries i familiars.

— *Pràctiques en xarxa: integrades, transversals i de proximitat*. Si la inclusió presenta una configuració complexa, les polítiques que tractin de donar-hi resposta han de tendir a formular-se des d'una visió integral, i cal plantejar la seva posada en pràctica des de plantejaments transversals, amb formes de coordinació flexibles, i des de la

màxima proximitat territorial possible, en un marc de govern en múltiples nivells.

— *Pràctiques participatives: de forta implicació ciutadana*. Si l'exclusió implica precarització en les capacitats de desenvolupament personal, les accions contra l'exclusió s'han d'abordar des de maneres de fer que habilitin i capacitin les persones; les polítiques públiques han de tendir a incorporar processos i instruments de participació, d'activació de rols personals i comunitaris, i d'enfortiment del capital humà i social: en definitiva, de construcció i regeneració de ciutadania.

— *Pràctiques innovadores*. Si l'exclusió comporta un fort dinamisme, i és altament sensible al canvi accelerat en les dimensions econòmica, social, política i cultural de la societat postindustrial, les polítiques d'inclusió social han d'incorporar una permanent tensió innovadora, lluny de dinàmiques de rutina i de lectures anacròniques de la realitat. 🔑

Bibliografia

- COSIDINE, M. *Enterprising states*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001
- HARRISON, M.; DAVIS, C. *Housing, social policy and difference*. Bristol: The Policy Press, 2001
- LEWIS, J. *Gender, social care and welfare estate restructuring in Europe*. Regne Unit: Ashgate, 1998
- ÖSTERLE, A. *Equity choices and long term care policies in Europe*. Regne Unit: Ashgate, 2001